

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Снежана Христова Николова

за дисертационен труд „Обучение в социални умения на деца с поведенчески проблеми, настанени във ВУИ, СПИ и кризисни центрове”

за присъждане на образователната и научна степен „доктор” област на висше образование 1. Педагогически науки научна професионално направление 1.2. Педагогика специалност Специална педагогика (Социални дейности)

Автор: Илияна Стефанова Кирилова-Мутафова

Научен ръководител: проф. Веска Шошева, дп

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № 1278 от 29.05.2017 г. на Ректора на Тракийски университет съм определена за член на научно жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд „Обучение в социални умения на деца с поведенчески проблеми, настанени във ВУИ, СПИ и кризисни центрове” за придобиване на образователната и научна степен „доктор” по научна специалност Специална педагогика (Социални дейности), професионално направление 1.2. Педагогика, област на висше образование 1. Педагогически науки. Автор на дисертационния труд е Илияна Кирилова-Мутафова – докторант в самостоятелна форма на обучение към катедра „Социални дейности” на Медицински факултет, Тракийски университет – Стара Загора.

Представеният от докторантката комплект материали е в съответствие с изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за развитие на академичния състав на Тракийския университет.

Илияна Кирилова-Мутафова е представила 4 публикации по разглежданата в дисертационния труд проблематика, едната от които е под печат.

Дисертационната разработка е представена на 238 компютърни страници. Авторката е използвала 307 литературни източника, 42 от които на кирилица и 265 на латиница и един интернет източник. В структурно отношение разработката се състои от увод, три глави, изводи, заключение, библиография и 5 приложения.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Илияна Кирилова-Мутафова е родена на 26.09.1969 г. През 1995 г. получава магистърска степен по медицина във Висш Медицински

Университет – София. През 2011 г. придобива специалност по психиатрия. От 2013 г. е докторант в самостоятелна форма на обучение към Медицински факултет на Тракийски университет – Стара Загора.

В периода 1998 – 2012 г. работи в Институт по психология на МВР, гр. София, като осъществява експертна дейност, терапевтична работа и е участвала в екипи за водене на преговори в кризисни ситуации.

В периода август 2012 г. – януари 2014 г. е началник на медицинската служба при Дом за временно настаняване на малолетни и непълнолетни лица към Медицински институт на МВР – гр. София. Осъществявала е оценка и терапия на деца с поведенчески разстройства и на деца под полицейска закрила.

От януари 2014 г. и до момента е заместник-началник на Психиатрично отделение към Медицински институт на МВР, гр. София. Експерт-консултант е към Първа МБАЛ – София.

Впечатляващ е списъкът със сертификати за допълнителни квалификации, курсове и участия като: специализация по психиатрия към Медицински университет – София; курсове на Агенция на Европейския съюз за обучение по правоприлагане (CEPOL) по „Човешки права и етика“ и „Организиран престъпни организации в Югоизточна Европа“; курсове по хипнотерапия, Здравен мениджмънт, Ранна диагностика на когнитивни нарушения и др.

Едновременно с всичко това д-р Илияна Кирилова-Мутафова е лектор на курсове по „Психопатология и криминално поведение“ към НБУ; на курс „Съдебна психиатрия“ в програмата на Академията на МВР и по „Спешни състояния в психиатрията“ в курс на МИ-МВР – Долекарска помощ.

3. Актуалност и значимост на разработения в дисертационния труд проблем

Разработката на докторанта е посветена на съществен и интересен аспект от работата с децата с поведенчески проблеми, а именно – обучението в социални умения на тези от тях, които са настанени във ВУИ, СПИ и кризисни центрове. Представена е актуална проблематика с ясно изразено високо равнище на социална значимост. Още в увода се отбелязва, че децата с поведенчески проблеми, настанени в институции много често растат в среда, характеризираща се като бедна на социална стимулация и с липса на интерперсонални ресурси. Ясно е, че за подобряването на социалните им умения е необходимо участието не само на социалните служби, но и на обществото като цяло, още повече като се имат предвид тежестта на поведенческите им проблеми и съпътстваща психопатология – ранно начало на проблемното поведение, съпътстващи

депресия, тревожност, употреба на субстанции и прояви на агресия. В тази връзка е определена и целта на изследването – да се провери какъв е ефектът от прилагане на ментална карта при обучението в социални умения при тази категория деца.

Прави впечатление съвършеното познаване на научната проблематика. Докторантката отстоява личната си позиция, което е демонстрация на отличната ѝ професионална компетентност. Избраната методика на изследване позволява постигане на поставената цел и получаване на адекватен отговор на задачите, решавани в дисертационния труд.

4. Характеристика и оценка на съдържанието на дисертационния труд

Структурата на дисертационната работа съответства на изискванията за такъв тип разработки.

В **първа глава** на разработката – *Актуалност и обосновка за избор на проблема*, са разгледани съществени по отношение на темата въпроси – рискови фактори за развитие на поведенческите проблеми при децата; оценка и диагностични критерии; релацията поведенчески проблеми – агресия; дефицити в социалните умения при деца с поведенчески проблеми; придружаващи заболявания; психосоциална интервенция; обучение в социални умения.

Внесен е аналитичен поглед към изясняването на генезиса на поведенческите проблеми. Представена е *Концепцията за риска и превенцията* и е уточнено що е рисков фактор и превантивен фактор. Специален фокус е поставен на ролята на *алиенацията* като фактор за антисоциално поведение; на *ранните лоши отношения с връстниците*, прогресиращи към поведенчески проблеми в юношеството и антисоциално личностово разстройство в зряла възраст; на *фамилните рискове* (липсващо или непълно семейство, разделени родители, нестабилни отношения, родителски стил и контрол, многодетни семейства, физическо или емоционално насилие в семейството и др.) предполагащи негативно макросоциално въздействие. Спомената е *генетичната предразположеност* като една от най-обсъжданите етиологични причини за появата на по-тежките поведенчески и психични разстройства. Обърнато е внимание на пренатални и натални фактори, дисфункции в определени мозъчни структури, неврокогнитивни дефицити. В края на първи параграф са разгледани някои интегративни обяснителни теории за рисковете от поведенчески нарушения. Изведени са фактори, свързани с висок риск за развитие на поведенчески проблеми в детска възраст от страна на детето и от страна на семейната среда и семейните интеракции.

Във втори параграф се прави уточнението, че съществуват множество термини, свързани с нанасяне на вреда на други хора, като: *антисоциално поведение, поведенчески нарушения, поведенчески проблеми, отклоняващо се поведение, поведенческо разстройство, девиантно поведение, делинквентно поведение, противоправно поведение, деца с поведение в конфликт със закона, деца в риск, агресия, насилие, екстернализирани проблемни поведения*. Докторантката е избрала да оперира с тези термини взаимозаменяемо. Приемам основанието ѝ за това – изследваните деца с поведенчески проблеми, настанени във ВУИ, СПИ и кризисни центрове, са демонстрирали противоправно и антисоциално поведение.

Представени са диагностичните критерии дефиниращи поведенческите нарушения и методите за оценка на поведението. Коректно е отбелязано, че клиницистите трябва да поставят диагноза „само, когато поведението е определено дисфункционално, а не просто като реакция на непосредствения социален контекст“.

Акцентирана в нарочен параграф е връзката поведенчески проблеми – агресия. Съобщава се, че високите нива на агресия в детството са силен предиктор на делинквентност и антисоциално поведение по-късно.

Описателно са представени дефицитите в социалните умения при деца с поведенчески проблеми, като е уточнено, че именно социалните умения са точно отражение на социалното им функциониране.

Отчетено е значението на придружаващите заболявания, утежняващи състоянието на децата и изискващи специфично внимание. Заявява се положителна корелация за коморбидност на депресия, тревожност и поведенческо разстройство.

Анализирани са психосоциалните интервенции, както и превенцията на поведенческите нарушения. Очертани са принципите за успешна психосоциална работа. Представени са конкретни програми и терапии за ранна интервенция, като са изведени позитивните им ефекти. Докторантката заключава, че терапията трябва да е мултимодална: „когнитивна, обучителна, медикаментозна, фамилна и адресирана към средовата уязвимост на всяко дете“.

В последния параграф на първа глава се представя обучението в социални умения на децата с поведенчески проблеми като ефективно средство за по-успешната им социализация и ресоциализация и като алтернатива и възможност за деца, които демонстрират антисоциално поведение. Акцент е поставен върху обучението на деца с поведенчески проблеми, настанени във ВУИ, СПИ и кризисни центрове. Предложен е модел на обучение за развиване на умения за разрешаване на проблеми – мисловна карта. Заявява се, че методът, основан на използването на

ментална карта е лесно приложим и прагматичен, като едновременно с това се предоставя възможност детето да получи интервенция с очакването, че то може да получи нещо видимо дори и в една сесия.

Втора глава на разработката – *Дизайн на изследването*, презентира модела на 3-годишно емпирично проучване. Коректно са описани етапите, обектът, предметът, целта и задачите на изследването. Те са представени в логична последователност, ясно и конкретно.

Поставените три задачи са формулирани в причинно-следствена свързаност с целта, предмета и обекта, като и с теоретичните постановки по отношение на рисковите фактори за развитие на поведенческо разстройство и прилагане на психосоциални интервенции. Формулирани са три хипотези – по отношение на използването на ментални карти за обучение в социални умения при деца с поведенчески нарушения и бягства от институцията; при деца с по-тежка симптоматика и протичане и при деца, проявяващи физическа агресия.

Участниците в изследването са 100 деца на 15-17-годишна възраст, с поведенчески разстройства (диагностицирани по критериите на DSM-IV) от Дом за временно настаняване на малолетни и непълнолетни в ситуация на задържане след бягство от институция (ВУИ, СПИ и кризисни центрове на територията на цялата страна).

Предложена е детайлна социодемографска характеристика на децата, взели участие в изследването по отношение на: възраст; насилие в семейството; пол; начало на поведенчески проблеми; вид на противообществените прояви; вид на институцията; брой бягства преди обучението; наличие на агресивни прояви; употреба на психоактивни вещества.

Последователно е изяснен и използвания инструментариум, като са описани приложените диагностични методики – Тест на Бек за депресия, Скала за тревожност на Хамилтън, Тест на Бъс-Дюрки за агресивност, анкетна карта (на базата на полуструктурирано интервю и документален метод). Представен е и метод за обучение в социални умения – ментална карта. Описани са използваните статистическите методи за анализ на получените данни: честотен анализ, дисперсионен анализ (по Kruskal Wallis), тест на Ман и Уитни и тест на Wilcoxon.

Трета глава – *Анализ, интерпретация и дискусия на резултатите от реализираната експериментална процедура*, е посветена на резултатите, получени от проведеното изследване.

Анализът на данните е илюстриран от 16 таблици и 4 фигури. Той следва логиката на определените хипотези.

В началото се предлага анализ на участниците в изследването във връзка с някои социодемографски характеристики като: агресивни родители; разпространение по степен на изява на поведенческите проблеми при момчета и момичета; начало на поведенчески проблеми. Направен е изводът, че най-честите прояви, довели до възпитателни дела са кражбите. Наред с тях се споменават прояви на хулиганство, побои, скитничество и просия, проституция.

Следват резултати и анализ на проведеното обучение в социални умения чрез използването на ментална карта. Акцентирано е, че най-добрият подход срещу съпротивата за участие на децата е предотвратяване на появата ѝ посредством установяване на терапевтично сътрудничество.

В отделен параграф са представени резултати и анализ от проведените тестове за депресивност, тревожност и агресивност. Д-р Мутафова демонстрира умения за количествен и качествен анализ, за разкриване и интерпретиране на причинно-следствени връзки.

В последния параграф е направен статистически анализ на влиянието на проведеното обучение в социални умения чрез ментална карта върху броя на бягствата при деца настанени в институция. Логиката на представяне на резултатите следва формулираните хипотези. Анализът на резултатите от изследването е силна страна на дисертацията. Интерпретацията на качествено равнище констатира, че получените резултати потвърждават допуснатите хипотези не само на теоретично, но и на емпирично равнище.

Дисертацията завършва с *изводи* и ценни *препоръки* към тях, които предизвикват различни асоциации, повдигат редица въпроси, а едновременно предполагат и много решения.

Научната разработка печели със своите положителни страни, които могат да се обобщят в няколко насоки:

- ✓ Значимост и актуалност на разглеждания проблем;
- ✓ Задълбочен анализ по отношение на връзката между степента на тежест на поведенческите проблеми, ефикасността от проведеното обучение в социални умения и регистрация на бягството като най-честа проява при децата с поведенчески проблеми;
- ✓ Осъществено на високо равнище емпирично изследване;
- ✓ Разработен иновативен метод „Ментална карта“, който е лесно приложим и прагматичен с видими резултати;
- ✓ Прецизният количествен и качествен анализ на резултатите от изследването са база за формулиране от д-р Мутафова на значими обобщения и препоръки, свързани с изследваната проблематика;

5. Оценка на научните и научно-приложните приноси и значимост на разработката

Научните приноси на дисертационната разработка могат да се сведат до следното:

Теоретични приноси:

✓ Изследването дава актуални данни за коморбидността с депресия, тревожност и злоупотреба на ПАВ при деца с поведенчески нарушения, настанени във ВУИ, СПИ и кризисни центрове.

✓ Приложеният метод „Ментална карта” за обучение в социални умения на деца с поведенчески нарушения, настанени в институция се използва за първи път в България.

✓ Разработен е инструментариум за цялостна оценка на клиничните и психосоциалните фактори при деца с поведенчески нарушения, настанени в институция, които позволяват многостранен терапевтичен подход

Приложни приноси:

✓ Методът „Ментална карта” се оказва ефективен за намаляване на поведенческите прояви при изследваната категория деца.

✓ Доказаното влияние на обучението в социални умения върху деца, настанени в институция чрез сугестопедични методи ще доведе до намаляване на негативните им прояви след осъществяване на тренинга.

Одобрявам приносите и считам, че те са основателно прецизирани въз основа на дисертационната разработка. Проведеното изследване е очевидно лично дело на докторанта, както получените резултати и формулираните приноси – за негова лична заслуга.

Дисертационната разработка се отличава с прецизна интерпретация на сложна проблематика, с лесен четивен стил, с комплексно представени доказателства от различни когнитивни пространства в подкрепа на авторовата теза.

6. Оценка на автореферата

Авторефератът отразява адекватно структурата и съдържанието на труда и акцентира върху най-важните моменти, резултати и изводи от изследването.

Заклучение

Дисертационният труд *съдържа научни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката* и отговаря на **всички** изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) и Правилника за прилагане на ЗРАСРБ. Представените материали и дисертационни резултати съответстват на специфичните изисквания и процедурните правила за придобиване на

научни степени и заемане на академични длъжности в Тракийски университет – Стара Загора.

Дисертационният труд показва, че д-р Илияна Мутафова **притежава** задълбочени теоретични знания и професионални умения като **демонстрира** качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за направения анализ на цялостното дисертационно изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор”** на **Илияна Стефанова Кирилова-Мутафова** по научна специалност Специална педагогика (Социални дейности) от професионално направление 1.2 Педагогика, област на висше образование 1. Педагогически науки.

22.08.2017 год.

Изготвил рецензията:

/проф. д-р Снежана Николова/